

Idzi Panic
CIESZYN

Z badań nad epigrafiką cieszyńską w dawnych wiekach

Uwagi na temat zabytkowych płytek z Góry Zamkowej w Cieszynie, zaopatrzonych w inskrypcje z czasów piastowskich.

W przyczynku poświęconym zabytkom epigraficznym znajdującym się w lapidarium cieszyńskiego Muzeum¹, a także w Kościele pod wezwaniem Świętego Krzyża w Cieszynie² zwróciliśmy uwagę na jedną z mało wykorzystywanych w badaniach nad przeszłością księstwa cieszyńskiego kategorię źródeł, a mianowicie na zabytki epigraficzne³. Zapowiedzieliśmy też kontynuację tychże badań, tak, aby w dalszej perspektywie można byłoby zebrać w jednym osobnym opracowaniu wszystkie tego rodzaju zabytki piśmiennicze naszych przodków, od czasów najdawniejszych, aż do współczesności⁴. Byłoby przy tym pożądane, aby w tego typu pracach wziął udział zespół badaczy, co nie tylko wpłynęłoby na szybszy czas zgromadzenia wszystkich zabytków epigraficznych i ich opracowanie, lecz również zmniejszałoby ryzyko pominięcia mniej znanych zabytków. Realizując tymczasem nasz zamysł badawczy w tym miejscu pragniemy przedstawić czytelnikowi kolejną z mało znanych szerszemu kręgu ludzi grupę tego typu pozostałości. Mamy tu na myśli zachowane do dziś zabytkowe płytki, odkryte przed niewielu laty w trakcie prac archeologicznych i konserwatorskich na Górze Zamkowej w Cieszynie, które, jak dotychczas, nie zajęły wiele miejsca w opracowaniach historyków⁵. Stosunkowo skromne podstawy źródłowe do czasów średniowiecznych Śląska Cieszyńskiego zmuszają nas tymczasem do analizy wszelkich dostępnych przekazów pisanych, aby w miarę możliwości poszerzyć naszą wiedzę na temat różnorodnych aspektów najdawniejszych dziejów istnienia księstwa cieszyńskiego. W przypadku omawianego typu zabytków pisanych warto przyjrzeć się nie tylko treści owych zapisów, lecz także należy ustalić, któremu z Piastów należy je przypisać. Ponadto warto zatrzymać się nad wymową ideową owych przedmiotów.

Istnienie omawianych płytek sygnalizowaliśmy również w monografii poświęconej księciu cieszyńskiemu Przemysławowi Noszakowi⁶. Nie wchodząc głębiej w zagadnienie przyjęliśmy wyrażaną na ogół argumentację, według której należy identyfikować omawiane zabytki z owym najwybitniejszym z Piastów. Dalsze badania tychże płytek wzbudziły jednak nasze wątpliwości odnośnie

słuszności tego rodzaju stanowiska. W tym więc miejscu zastanowimy się nad tym, który z dwóch panujących nad księstwem cieszyńskim książąt, którzy nosili imię Przemysław, mógł być odbiorcą płytek z wypisanym imieniem księcia, mających uświetnić jego panowanie.

Przypomnijmy na początku naszych rozważań, że na płytkach tych umieszczono inskrypcję następującej treści:

Premislaus Dei Gratia Dux Tessenensis.

Napis ten biegł wokół bocznych krawędzi płytek, otaczając znajdującego się w środku górnośląskiego orła piastowskiego. Jest on umieszczony w słabo zarysowanej bordiurze, co znamionuje próbę zadbania o wysoki poziom artystyczny wyrobu. Orzeł posiada głowę zwróconą w prawą stronę (ze strony patrzącego w lewą) z wyraźnie wyciągniętym języczkiem i rozpostartymi równomiernie skrzydłami.

Napis rozpoczynał się w lewej górnej krawędzi płytek (z punktu widzenia patrzącej nań osoby): w tym miejscu umieszczono imię księcia. Z prawej strony kafla biegł w dół kolejny fragment tekstu: „dei gratia dux” [„z Bożej łaski książę”]. Z lewej wreszcie strony biegł ostatni fragment napisu. Dolna krawędź płytek pozbawiona była natomiast jakiegokolwiek tekstu.

Tego typu układ napisu został zachowany we wszystkich omawianych, znanych nam współcześnie obiektach związanych z osobą występującego w napisie księcia Przemysława, zgromadzonych w Muzeum w Cieszynie.

Musimy w tym miejscu podkreślić, że aktualnie dysponujemy przynajmniej 3 typami płytek z napisem powyższej treści. Pierwsze 2 typy zawierają jedynie elementy zdobnicze związane z funkcjonowaniem władzy książęcej, a mianowicie – jak wyżej wspomnieliśmy – orła piastowskiego⁷. Różnią się one od siebie nieznacznie, tym niemniej wyraźnie. Różnice dotyczą w pierwszym rzędzie swego rodzaju rozmieszczenia liter. Podobnie nieznaczne różnice możemy dostrzec w ułożeniu niektórych elementów orła piastowskiego, zwłaszcza zaś jego piór i języka⁸.

Trzecim, niezmiernie ciekawym typem jest kafel, który z lewej strony, w miejscu, w którym w poprzednich kafkach biegnie napis łaciński, posiada wyraźnie czytelny herb miasta⁹. Na powyższej podstawie możemy stwierdzić, że wyprodukowanie omawianych płytek nie było zamówieniem jednorazowym, a tym bardziej przypadkowym. Musiało być rozłożone w czasie. Ich wytwarzanie nie było też jedynie, a nawet w pierwszym rzędzie wynikiem potrzeb użytkowych: w takim bowiem przypadku nie byłyby potrzeby zmiany formy, w której płytki te odlewano, lecz można byłoby powielać istniejący wzór. Nie ulega wątpliwości, że intencją księcia było budowanie określonego programu ideowego.

Tekst na kaflu został zapisany pismem minuskułnym¹⁰, wzorowanym na wersji pisma zwanego tekstura kodeksowa¹¹.

Przechodząc do próby identyfikacji osoby księcia przypomnijmy na wstępie, że pierwszy z Przemysławów, noszący przydomek Noszak (który to przydomek urobiono temu Piastowi w związku z noszeniem księcia w starszym wieku w lektyce, z powodu trapiącej go podagry), żył w latach około *1326/1332 + 1410¹² panował natomiast od schyłku 1358 lub początku 1359 roku, aż do swej śmierci, czyli do roku 1410¹³.

Drugi z Przemysławów, zwany też w literaturze i źródłach Przemkiem¹⁴ był wnukiem Przemysława Noszaka. Żył w latach około 1420 + 1477: zmarł 11 lub 18 marca¹⁵. Rządy w księstwie objął w kilkanaście lat po śmierci ojca, księcia Bolesława I, zmarłego w Cieszynie 6 V 1431 roku¹⁶. Początki jego władzy w księstwie (a później w jego części), sprawowanej wpieryw wspólnie z matką, księżną Ofką oraz trzema pozostałymi braćmi na zasadzie rządów niedzielnych datujemy na schyłek lat trzydziestych XIV wieku¹⁷. Różnica czasowa w panowaniu obu Przemysławów jest na tyle niewielka, że na pierwszy rzut oka zdaje się eliminować możliwość poprawnej datacji omawianych zabytków.

Rozpatrując datację naszych płytek przypomnijmy ponownie, że na żadnym z opisywanych przedmiotów nie umieszczono ani daty, ani żadnej dodatkowej wskazówki pisanej, która mogłaby pomóc w ich poprawnym datowaniu, czyli zarazem w powiązaniu ich z określonym Przemysławem. W tej sytuacji próbę ich datowania możemy przeprowadzić wyłącznie w oparciu o niektóre elementy zdobnicze płytek, w tym przede wszystkim o wyryty na kaflu herb: jak już wspominaliśmy – stanowi go orzeł piastowski, koronowany, bez labrów i klejnotów. Tak się składa, że jeśli pominiemy tarcze herbowe z orłem piastowskim umieszczone na wieży zamkowej w Cieszynie, jak dotychczas nie odnaleziono żadnych innych przykładów z wczesnego i pełnego średniowiecza, szczególnie zaś z wieku XIV i początków XV stulecia, na którym występowałby herb książąt cieszyńskich w postaci tak wyodrębnionej, jak na owych kaflach. Dysponujemy natomiast sporą liczbą pieczęci przywieszonych do dokumentów książęcych¹⁸, które – włącznie z pieczęcią pierwszego księcia cieszyńskiego, Mieszka¹⁹ – zawsze posiadały wyobrażenie nawiązujące do herbu książęcego²⁰. Przyglądnijmy się wobec powyższego na początek pieczęciom księcia Przemysława Noszaka.

Współcześnie znanych jest niewiele pieczęci tego Piasta. Aktualnie znamy dokumenty Przemysława Noszaka zaopatrzone w pieczęcie, pochodzące z ostatniej ćwierci XIV wieku oraz z pierwszych lat następnego stulecia. Zauważmy przede wszystkim, że wszystkie znane nam pieczęcie tego Piasta są niekoronowane²¹. Skoro nie ulega wątpliwości, że godło napieczątne było repliką herbu, zaś orzeł umieszczony na pieczęciach tego księcia nie nosił korony, możemy stwierdzić, że również orzeł na ówczesnym herbie książęcym był niekoronowany. Kierując się tą wskazówką należałoby przyjąć, że interesujące nas płytki nie mogą odnosić do czasów panowania Przemysława Noszaka.

Przyglądnijmy się wobec tego wyobrażeniom napieczątym drugiego księcia noszącego to imię, a więc Przemka II. Pieczęcie tego księcia możemy podzielić na 2 typy, z których pierwszy odnosił się do (umownie mówiąc) pierwszej, dłuższej

fazy jego panowania, zaś występujący na nich orzeł był pozbawiony korony²². Druga grupa pieczęci księcia Przemysława II zawierała w wyobrażeniu napiętnym orła z koroną, zaś pieczęcie tego typu pojawiły się w połowie lat sześćdziesiątych XV wieku²³. Na powyższej podstawie możemy stwierdzić, że omawiane płytki odnoszą się do czasów panowania księcia Przemka II, który w ten sposób pragnął nie tyle uświetnić swoje panowanie, co podkreślić wobec swoich poddanych rangę swojej władzy.

Za poprawnością przyjętej przez nas identyfikacji przemawiają jeszcze inne względy. Najważniejszym z nich są obserwacje poczynione w trakcie badań nad pieczęciami innych książąt cieszyńskich, panujących w czasach życia obu Przemysławów. Pierwszym z nich był syn Przemysława Noszaka, zarazem – jak już wiemy – ojciec Przemka II, a mianowicie książę Bolesław. Znamy szereg dokumentów, do których została przywieszona pieczęć książęca. Na żadnej jednak z nich nie wystąpił orzeł z koroną²⁴.

Kończąc ten fragment rozważań dodajmy, że również wyobrażenia orła na pieczęciach braci Przemysława II nie zostały wyposażone w koronę²⁵.

Przedostatnie pytanie, które należy w związku z omawianym tematem postawić, dotyczy funkcji użytkowych analizowanych płytek. Nie ulega wątpliwości, że nie były to płytki zdobiące piece ogrzewające komnaty zamkowe. Brak na nich (przynajmniej na obiektach, którymi aktualnie dysponujemy), śladów sadzy, zawsze występującej, przynajmniej w postaci drobnych cząsteczek, na kaflach piecowych. Nie były to też płytki podłogowe, jako że brak śladów ścierania ich powierzchni przez obuwie chodzących po nich ludzi. Tego typu ubytki byłyby tym bardziej widoczne, że zdobnictwo analizowanych płytek jest w sumie bardzo delikatne, wskazujące na wysoką jakość wykonania. Płytki te były pokryte delikatną, kolorową glazurą. W takiej sytuacji możemy je uznać wyłącznie za płytki zdobiące ściany komnat książęcych.

Umieszczanie na ścianach, zapewne reprezentacyjnych komnat, płytek zdobionych orłem piastowskim nie należało do nowego zjawiska na dworze cieszyńskim: zjawiska, które należałoby powiązać wyłącznie z Przemkiem II. Znamy bowiem jeszcze inne przykłady tego typu zabytków, tyle tylko, że nie opatrywano ich napisami. Te ostatnie były bez wątpienia starsze. Także i tym razem jedyną pomocą w ich datowaniu może być wizerunek orła. Jest to ponownie orzeł piastowski, nawiązujący swoją formą w pewnym stopniu do orła pierwszego księcia cieszyńskiego, Mieszka, względnie do orła z czasów ojca Przemysława Noszaka, księcia Kazimierza. Tym razem jednak orzeł nie posiada korony, co wzmacnia wyciągnięte przez nas wyżej wnioski. Nie rozstrzygając ostatecznie tej kwestii, jako wychodzącej poza omawiany temat stwierdzimy tylko, że powrócimy do niej w innym miejscu.

W produkcji omawianych płytek należy dostrzec wyraz określonych, trwających dłuższy czas zabiegów budowania programu ideowego księcia. Księstwo cieszyńskie znajdowało się w lennej zależności od Czech. Władcy czescy w dobie panowania obu książąt nie ingerowali w jakimkolwiek stopniu w sprawę

wewnętrzne księstwa cieszyńskiego²⁶. Orzeł piastowski nawiązywał więc do czasów, gdy tutejsi Piastowie byli suwerenni, a zarazem (nawet, jeśli w konkretnym momencie tego nie miano na uwadze) przypominał o łączności z resztą ziem polskich²⁷. Odbiorcami tego oddziaływania miała być w pierwszym rzędzie szlachta cieszyńska przybywająca na dwór swojego księcia, a także elity mieszczańskie, w trakcie kontaktów ze swoim władcą.

Od połowy XV wieku, w związku ze zmianami sposobu formułowania i wyrażania programu ideowego, wprowadzono do wyobrażenia heraldycznego koronę, jako wyznacznik suwerenności²⁸. Orzeł w koronie miał więc bez wątpienia w dalszym ciągu potwierdzać suwerenność władzy książęcej, w tym konkretnym momencie zarówno wobec czynników politycznych zewnętrznych, jak i w stosunku do własnych poddanych²⁹. Ponawianie produkcji dowodzi natomiast skuteczności oddziaływania ideowego owych przedmiotów.

Konkludując wypowiedziane uwagi możemy stwierdzić, że w świetle materiału heraldycznego płytki pochodzące z zamku książęcego w Cieszynie należy odnosić do osoby Przemysława II, księcia panującego na stołecznym Cieszynie od lat czterdziestych XV wieku, do schyłku tego stulecia. Posiadały wysoką wartość artystyczną. Służyły budowaniu programu ideowego, którego najważniejszym akcentem było podkreślanie suwerenności tego Piasta.

Przypisy:

¹ Por. I. Panic: Inskrypcja księcia cieszyńskiego Fryderyka Wilhelma z roku 1624. „Pamiętnik Cieszyński” 1997. T. 12., s. 87 – 88.

² Idem: Tablica epigraficzna w kościele pod wezwaniem Świętego Krzyża w Cieszynie, ibidem, s. 89 – 90.

³ Oprócz piszącego te słowa praktycznie jedynym badaczem, który dotąd poświęcił temu zagadnieniu odrębną, obszerną wypowiedź, był E. Pasek: Cieszyńskie pomniki i tablice pamiątkowe, „Rocznik Cieszyński”. T. III, 1976, s. 125 nn.

⁴ Próbę opublikowania zabytków epigraficznych, ograniczoną jednak do zabytków samego Cieszyna i to w dodatku proveniencji XIX i XX wiekowej podjął również I. Panic, uzupełniając wypowiedź E. Paska o te napisy, które wymienionemu badaczowi bądź to nie były znane, bądź też zostały umieszczone na tablicach już po napisaniu przez niego artykułu przytoczonego w przypisie nr 3; por. I. Panic: O cieszyńskich tablicach pamiątkowych, „Rocznik Cieszyński”. T. IV/V. 1983, s. 199 – 205.

⁵ Na ich temat wypowiedział się jak dotychczas jedynie Janusz Spyra, przy okazji omawiania zabytków piastowskich w zbiorach Muzeum w Cieszynie, Por. J. Spyra: Piastowskie zabytki w zbiorach muzealnych, Rocznik Cieszyński. T. VI/VII. 1991, s. 51.

⁶ I. Panic: Książę Przemysław Noszak (*ok. 1332/1336 + 1410). Biografia polityczna. Cieszyn 1996, s. 84 – 85.

⁷ MC/216/359.

⁸ MC/216/357

⁹ MC/216/355

¹⁰ Majuskula: pismo, którego trzonki mieszczą się w dwóch równoległych liniach: ABCDEF. Z tego pisma wykształciła się później minuskula. W tym dla odmiany piśmie trzonki liter mieściły się w 4 liniach, na przykład a, b, j. Szerzej por. J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii*. Od schyłku IV do końca XVIII wieku. Wyd. 2. Warszawa 1976, s. 275, 322 – 323.

¹¹ Ibidem, s. 322.

¹² K. Jasiński: *Rodowód Piastów Śląskich*. T. III: *Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Wrocław 1977, s.

¹³ I. Panic: *Książę cieszyński Przemysław Noszak...*, s. 13.

¹⁴ *Listinař Těšinska*. Codex diplomaticus ducatus Tessinensis. T. 1. Č 1. Ed. E. Němec, Česky Těšin 1958, nr 174, 181, 183, 184, 187. Równie często występował jednak pod imieniem Przemysław, por. między innymi *Listinař Těšinska*, nr 176, 177, 178, 180.

¹⁵ K. Jasiński: *Rodowód Piastów Śląskich*. T. III: *Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, s. 171.

¹⁶ Ibidem, s. 152.

¹⁷ I. Panic: *Księstwo cieszyńskie w średniowieczu*. *Studia z dziejów politycznych i społecznych*. Cieszyn 1988, s. 57 – 58.

¹⁸ *Archiwum Państwowe w Cieszynie, Zespół Akt Zbiór Dokumentów Pergaminowych i Papierowych (dalej ZDP); Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Zespoły Akt: Dokumenty Miasta Wrocławia (dalej DMW), Repertorium Dokumentów (dalej RD). Zespół Herrschaft Koeben (ZHK)*.

¹⁹ E. Ševčík: *Pečeti těšinských Piastovcu*. Ostrava 1982, s. 21 oraz tablice ze strony 31.

²⁰ Szerzej por. I. Panic: *Pečete těšinských knížat*. *Sfragisticke studie. Studie o Těšinsku*. T. 6. 1978, s. 122 nn.

²¹ *Archiwum Państwowe w Cieszynie, ZDP, nr. 2. Dyplom z 30 lipca 1392 roku, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, dyplom z 1395 (sine die), AP Wrocław, Zespół DMW, nr XXCC. dokument z 10 września 1399 roku, ibidem*.

²² Między innymi informacje na ten temat znajdziemy w szeregu dokumentów książęcych, por. *Archiwum Państwowe w Cieszynie, ZDP nr 10 [z 28 maja 1440 roku], nr 11 [z 29 listopada 1442 roku], 12 [z 5 lipca 1445 roku], nr 13 [z 18 września 1447 roku]*.

²³ *Archiwum Państwowe w Cieszynie, ZDP nr 25 [dyplom z 31 maja 1467 roku] i nr 27. z 1471 roku*.

²⁴ *AP Wrocław. Zespół RD, nr 5 [dyplom z 8 stycznia 1418 roku], nr 6 [akt z „Archiwum Państwowe w Cieszynie. ZDP, nr. 4 [dokument z 23 lub 24 kwietnia 1409 roku], 5 [dyplom z 8 stycznia 1418], 5 września 1423 roku], 6 [akt z 16 lutego 1426 roku]*.

²⁵ Por. I. Panic: *Pečete těšinských knížat, passim*.

²⁶ Tenże: *Suwerenność skarbową książąt gómośląskich w średniowieczu*. „*Pamiętnik Cieszyński*”. T. 4, 1992, s. 14 – 16, U. Zgorzelska: *Uwagi w sprawie ograniczenia prawa mennicznych książąt gómośląskich*. In: *Historia i Współczesność*, T. 5. *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Katowice 1979, passim*.

²⁷ I. Panic: *Herby Piastów cieszyńskich i ich stolicy Cieszyna*. (Studium heraldyczne). *Rocznik Cieszyński*, t. IV/V, 1983, s. 142 nn.; idem: *K vyzkumu erbu knížestvi těšinskeho Těšinskeho*, R. 1978, nr 3, s. 26 n.

²⁸ Trzeba też pamiętać, że w owym czasie orzeł na pieczęciach Piastów gómośląskich

w dalszym ciągu nawiązywał do tradycji piastowskich i przypominał o wspólnym rodowodzie z pozostałymi ziemiami polskimi, po I. Panic: Herby Piastów cieszyńskich s. 143.

²⁹ Szerzej I. Panic: Vliv olomoucké volby na politiku těšinských knížat. „Vlastivědný Věstník Moravský”. R. 31, 1979, s. 151 nn.